

مسئولیت پذیری اجتماعی و دانش آموزان دوره ابتدایی (به روش تحلیل اسنادی)

شهرزاد هدایتی

چکیده

دانش آموزان و به ویژه دانش آموزان دوره ابتدایی بزرگترین سرمایه های انسانی هر جامعه به حساب می آیند؛ زیرا با به کارگیری دانش و مهارت های آموخته شده می توانند گام های استواری در جهت تعالی، رشد و آبادانی جامعه بردارند. بنابراین، یکی از اهداف مهم نظام آموزشی، تربیت دانش آموزانی مسئولیت پذیر است. در همین خصوص، هدف این پژوهش شناخت عوامل موثر بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان دوره ابتدایی بود. این پژوهش از نوع کاربردی و با رویکرد کیفی با استفاده از روش تحلیل اسنادی انجام شد. بدین منظور به صورت هدفمند و با جستجو در پایگاه های اطلاعاتی داخل کشور تعداد ۱۵ پژوهش منتشر شده طی سال های ۱۳۹۰-۱۴۰۰، در خصوص مسئولیت پذیری با استفاده از روش تحلیل اسنادی، دسته بندی و مؤلفه های تاثیرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان شناسایی گردید. یافته ها نشان داد عوامل فردی، اجتماعی، آموزشی، تربیتی، اخلاقی، فرهنگی، قانونی، اقتصادی و زیستی، مهم ترین عوامل تاثیرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان می باشند. بنابراین، در پسا کرونا، توجه به این عوامل و مؤلفه ها سبب می شود که روحیه تعهد، مسئولیت پذیری، تلاش و پشتکار در دانش آموزان دوره ابتدایی پرورش یافته تا بتوان نیروهای فعال و مولدی را برای فعالیت در عرصه های مختلف اجتماع تربیت نمود.

واژگان کلیدی: مسئولیت پذیری اجتماعی، دانش آموزان دوره ابتدایی، تحلیل اسنادی.

مقدمه

در زیست بوم جدید، آموزش و پرورش با کارکردهای متنوع و متعدد، مسئولیت بزرگی برای تحقق اهداف فردی و اجتماعی برعهده دارد و بهترین فرصت برای شکوفایی استعدادهای انسان محسوب می‌شود. در واقع، کلید توسعه و نقطه آغاز حرکت به سوی رشد و توسعه همه‌جانبه و پایدار، سرمایه‌گذاری در آموزش عمومی و توجه به کیفیت بروندهای آموزشی است (شیهه^۱، ۲۰۱۸). بدین منظور تلاش برای کسب اطمینان از کیفیت برنامه‌های آموزشی ارائه شده در مدارس و ارزشیابی بروندهای آموزشی از جمله پیشرفت تحصیلی اهمیت فراوانی دارد (یو و مک‌لیان^۲، ۲۰۱۹ و راتناساباپاتی^۳، ۲۰۲۰). چرا که، موفقیت و پیشرفت تحصیلی دانش-آموزان و دانشجویان هر جامعه نشان‌دهنده موفقیت نظام آموزشی در زمینه هدف‌یابی و توجه به رفع نیازهای فردی و اجتماعی آن جامعه است (بیگر و همکاران^۴، ۲۰۱۵). وقتی در نظام آموزشی، مشکلاتی هم‌چون افت تحصیلی و عملکرد تحصیلی ضعیف رخ می‌دهد، از عوامل انگیزشی، شناختی، شخصیتی و محیطی متعددی، به‌عنوان علل این عملکرد ضعیف یاد می‌شود (مارنگو و همکاران^۵، ۲۰۱۸) که می‌تواند سلامت روان، انعطاف‌پذیری، تاب‌آوری، سازگاری و مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی آن‌ها را نیز تحت تأثیر قرار دهد (لی و همکاران^۶، ۲۰۱۶). از سویی، از اهداف و وظایف مهم آموزش و پرورش، ایجاد زمینه برای رشد همه‌جانبه فرد و تربیت انسان‌های سالم، کارآمد و مسئول برای ایفای نقش در زندگی فردی و اجتماعی است (برایان و همکاران^۷، ۲۰۱۴ و آل‌سای و همکاران^۸، ۲۰۱۶). در این میان، تعامل مؤثر با دیگران نیازمند مجموعه‌ای از مهارت‌ها است که در صورت تسلط بر آن‌ها، می‌تواند منجر به شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری شود (موسیوند و بگیان، ۱۳۹۹). از همین رو، احساس مسئولیت یکی از ویژگی‌های شخصیتی انسان و عبارت است از قابلیت پذیرش، پاسخگویی و به عهده گرفتن کاری است که از کسی درخواست می‌شود و او حق دارد آن را بپذیرد یا نپذیرد. انسان‌هایی که مداوم از خود می‌پرسند دنیا چه معنایی دارد، باید متوجه باشند که این زندگی است که از انسان می‌پرسد چه معنایی به هستی خود می‌دهد. انسان‌ها صرفاً با مسئول بودن می‌توانند به زندگی پاسخ دهند. به عبارتی، یکی از ویژگی‌های فردی انسان، مسئولیت‌پذیر بودن اوست. احساس مسئولیت در درون فرد ریشه دارد و ارزش‌هایی که فرد در خانه و اجتماع کسب می‌کند، آن را رشد و جهت می‌دهد. یک انسان مسئول، با تمام وجود آماده است تا وظایف خویش را تشخیص و آن‌ها را انجام دهد. کشف مفهوم مسئولیت‌پذیری موجب می‌شود که فرد نیازهای خود و دیگران را در نظر بگیرد و برای دیگران دریچه‌ای باز کند (نظامیان‌پور و همکاران، ۱۳۹۸). از همین رو، یکی از اساسی‌ترین مسائل تعلیم و تربیت، مسئولیت‌پذیری دانش-آموزان است، گوهر ارزشمندی است که با وجود آن، انسان بر همه مخلوقات جهان برتری یافته است. تاکنون از مسئولیت‌پذیری تعاریف فراوانی ارائه شده است که هر کدام جنبه‌ای از آن را مدنظر قرار داده‌اند. در فرهنگ سخن، مسئولیت به معنی کاری را عهده‌دار شدن و عواقب و پیامدهای آن را پذیرفتن، پاسخگو بودن، موظف بودن، تعهد به کسی یا چیزی، و در لغت‌نامه دهخدا به معنی ضمان، تعهد ضمان، مواظبت امری کردن، متعهد کردن، موظف بودن آمده است (حسینی‌قمی، ۱۳۹۱). کلمز و بین^۹ مسئولیت را از لحاظ لغوی، توانایی پاسخ دادن و در عرف عام به مفهوم تصمیم‌گیری مناسب و مؤثر دانسته‌اند. منظور آن‌ها از تصمیم‌گیری مناسب این است که فرد در چارچوب هنجارهای اجتماعی و انتظاراتی که از او می‌رود، دست به انتخاب بزند که سبب ایجاد روابط انسانی مثبت، موفقیت و افزایش ایمنی و آسایش خاطر می‌شود و منظور از پاسخ مؤثر، پاسخی است که فرد را قادر

1. Shih

2. Yu & McLellan

3. Rathnasabapathy

4. Begeer et al.

5. Marengo et al.

6. Lee et al.

7. Brian et al.

8. Al-Syabi et al.

9. Clemes & Bean

سازد تا به هدف‌هایی که باعث تقویت عزت نفس می‌شوند، دست یابد (کلمز و بین، ۱۳۹۲). اصل مسئولیت عبارت است از افزایش مقاومت فرد در برابر شرایط، تا به جای پیروی از فشارهای بیرونی از الزام‌های درونی تبعیت کند که مسئولیت یا احساس تکلیف نامیده می‌شود (باقری، ۱۳۹۹). احساس مسئولیت‌پذیری یعنی انجام آنچه از فرد انتظار می‌رود، پاسخگو بودن فرد در قبال آنچه انجام می‌دهد و پذیرش نتایج حاصل از آن (اسچسلا، ۲۰۱۱). مسئولیت‌پذیری فردی به معنای آن است که فرد خود را نسبت به خود و موقعیتی که در آن قرار گرفته، هم‌چنین، نیازها و بهروزی دیگران مسئول بداند (مک‌گرا و وایتی، ۲۰۱۷). فرد یک پرز^۳ معتقد است که انسان از طریق آگاهی قادر به انتخاب است و بنابراین، مسئول رفتار خود است. هر فرد بالغ و سالم از توانایی فکر کردن و واکنش‌دهی برخوردار است و در نتیجه، مسئول زندگی خویش است. او به مسئولیت به عنوان توانایی پاسخگویی خلاق به محیط نگاه می‌کند (حسینی‌قمی، ۱۳۹۱). در این میان، مسئولیت‌پذیری اجتماعی که با مفاهیمی مانند وجدان سازمان، عملکرد اجتماعی، مسئولیت شهروندی و پاسخگویی اجتماعی شناخته می‌شود، هم ارائه خدمت به نسل آینده، هم ارائه خدمت به خود جامعه تعریف شده است (بودینه و همکاران، ۱۳۹۷). در میان روان‌شناسان، آدلر^۴ بیشتر بر مسئولیت اجتماعی تأکید دارد. او اولین روان‌کاوی است که به ماهیت اجتماعی انسان می‌پردازد. به نظر او انسان دائماً در جامعه با مردم در تماس است و مجموعه این تماس‌ها، سبب پرورش حس اجتماعی و آموختن احساس مسئولیت و همکاری می‌شود. گلاسر^۵ معتقد است که ناخشنودی و افسردگی نتیجه عدم احساس مسئولیت است. فرد غیرمسئول نه برای خود و نه برای دیگران ارزش قائل نیست. در نتیجه، خود و دیگران را آزده می‌کند (شفیع‌آبادی و ناصری، ۱۳۹۹). آپایدین و ارکان^۶ (۲۰۱۲)، مسئولیت‌پذیری را ارزشی گران‌بها که بر دموکراسی و جامعه دموکراتیک تأثیر می‌گذارد، معرفی می‌کنند. مرور پژوهش‌های پیشین مشخص ساخته است که حرکت مدارس و فعالیت‌های آموزشی و تربیتی آن‌ها در مسیر توسعه و پیشرفت جامعه و فرد، بر نقش مدرسه در تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان و توجه به مدرسه به عنوان محلی برای تمرین عملی مشارکت مدنی و ایجاد حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی در افراد تأکید شده است (تورک‌هاهران، ۲۰۱۵).^۷ به عقیده هوگ^۸ (۲۰۱۲) پذیرش مسئولیت‌پذیری اجتماعی نه تنها به معنی عملکرد خوب در مدرسه است، همکاری قوی بین مدرسه و جامعه پیرامون آن، تعامل و مشارکت با جامعه باعث موفقیت مدرسه و پیشرفت تحصیلی بیشتر دانش‌آموزان می‌شود و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان را بهبود می‌بخشد. هم‌چنین، نتایج تحقیقات انجام شده نشان می‌دهند که وجود مسئولیت‌پذیری در افراد، می‌تواند در ارتقای امنیت اجتماعی (نگویان و همکاران، ۲۰۱۹)، بهبود عملکردهای اجتماعی و کسب موفقیت‌های تحصیلی آن‌ها، ارتقای سطح سلامت روانی و عزت‌نفس افراد و خودشکوفایی آن‌ها مؤثر واقع شود (اسکارتی و همکاران، ۲۰۱۰ و سیلوا و همکاران، ۲۰۱۸).^۹ نتایج مطالعه برادی^{۱۰} (۲۰۲۰) نیز نشان داد مسئولیت‌پذیری یکی از عوامل مؤثر بر پیشرفت تحصیلی است.

با عنایت به موارد مطرح شده، داشتن اعتمادبه‌نفس، فعال بودن و پویایی، قبول شکست‌ها در صورت ناکامی به جای مقصر دانستن دیگران یا توجیه شکست‌ها، تلاش جهت جبران ناکامی‌ها، انعطاف‌پذیر بودن در صورت لزوم، پاسخ‌گو بودن نسبت به امور

-
1. Schessler
  2. McGrath & Whitty
  3. Perez
  4. Adler
  5. Glasser
  6. Apaydin & Ercan
  7. Turkkahraman
  8. Hogue
  9. Nguyen et al
  10. Escarti et al
  11. Silva et al
  12. Brady

محوه و برنامه‌ریزی جهت دسترسی به اهداف از قبل تعیین شده، از جمله ویژگی‌های افراد مسئولیت‌پذیر می‌باشد. در مقابل، مسئولیت‌پذیر نبودن معضل فرهنگی ایجاد می‌کند، به نحوی که افراد به جای تلاش در جهت رفع مشکلات و بررسی علل ناکامی‌ها، آن را توجیه کرده و به دنبال مقصر دیگری می‌گردند تا خود را پاک و لایق نشان دهند. بدین ترتیب، زمینه یادگیری رفتارهای ناصحیح در جامعه فراهم می‌شود که این خود عامل عقب‌ماندگی و درماندگی کشور در حوزه‌های مختلف خواهد شد. همچنین، با توجه به این که بحران همه‌گیری ناشی از پاندمی ویروس کرونا (کووید-۱۹)، نظام‌های آموزشی در سرتاسر جهان را مجبور کرده است تا برای ارائه خدمات آموزشی و تربیتی به دانش‌آموزان در بستر فضای مجازی و به صورت محتوای الکترونیکی اقدام نمایند، به نظر می‌رسد که توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان در مدارس طی این مدت، مغفول مانده و اینک که به همت دولت‌ها، سازمان‌های دست‌اندرکار، متخصصان و کادرهای درمان، رفته رفته این ویروس تحت کنترل قرار گرفته و برنامه‌ریزی برای حضور مجدد دانش‌آموزان در مدارس به ثمر نشسته است، توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی اهتمام جدی و اثربخش لازم و کافی از سوی معلمان و مدیران مدارس را می‌طلبد، چرا که دانش‌آموزان مقطع ابتدایی آینده سازان اصلی کشور می‌باشند و در آینده با پذیرش نقش‌ها و مسئولیت‌های متعددی که برعهده می‌گیرند، نقش اصلی در رشد و توسعه کشور را بر عهده خواهند داشت. از طرفی، در خانواده‌های امروزی که اغلب همسران شاغل هستند و ساعات کمتری را در منزل حضور دارند. در نتیجه، فرزندی که خواهر و برادر ندارد در بهترین حالت ساعات تنهایی خود را با موبایل، بازی‌های رایانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی مجازی پر خواهد کرد و شبکه‌های مجازی به آهستگی جایگزین خواهر و برادری که ندارند می‌شود، حتی جایگاه پدر و مادر را برای کودک پر خواهد کرد و فرزند احساس مسئولیتی در برابر اطرافیان خود نخواهد داشت. نگاهی گذرا به پدیده‌های ناخوشایند فرهنگی و آسیب‌های اجتماعی که ریشه در بی‌مسئولیتی دارند، ضرورت پرداختن به این مسئله آشکار می‌شود. با این اوصاف، مسئولیت‌پذیر کردن افراد نیازمند اصلاح نگرش، دانش و کمک به آنان برای افزایش خودآگاهی و انتخاب صحیح است. داشتن هویت و عزت نفس مقدمه احساس تعلق و عشق به جامعه و میهن و این‌ها مقدمه مسئولیت‌پذیری می‌باشند، از همین رو، این پژوهش به دنبال شناسایی عوامل موثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی به روش تحلیل اسنادی است.

مبانی نظری پژوهش

مسئولیت‌پذیری از دیدگاه‌های گوناگونی درخور بررسی است:

نظریه نوع دوستی متقابل: در روان‌شناسی اجتماعی این نظریه توضیح می‌دهد که چرا مردم به افرادی کمک می‌کنند که لزوماً آن‌ها را نمی‌شناسند. نوع دوستی و بشردوستی تعهد طولانی مدت به رفاه دیگران و جامعه، تعریف شده است (بزدان پناه و حکمت، ۱۳۹۳)، هیچ کس به کمک دیگری نمی‌شتابد، مگر این که ببیند یا بفهمد فردی نیازمند کمک است، موقعیت را برحسب نیاز به امداد فرد مصدوم تفسیر کند و با تأکید بر نیاز مصدوم معتقد است برحسب مسئولیتش می‌تواند به او یاری رساند و مصدوم را به جایی ببرد که کمک بیشتری به او برسانند. پس، دو نوع هنجار وجود دارد که به ایجاد روحیه امدادسانی منجر می‌شود. هنجار تعامل که بر اساس آن در برخی حوادث مردم به دلیل پیش‌بینی بازگشت منصفانه امداد و کمک به خودشان در آتیه به یاری دیگران می‌شتابند. آن‌ها گمان می‌کنند که کمک کردن ممکن است سود مادی در پی نداشته باشد، اما می‌تواند به تأیید گروهی یا دریافت پاداش اجتماعی منجر شود و هنجار مسئولیت اجتماعی که مطابق با آن، بیشتر اوقات انسان‌ها نه به دلیل احتساب سود بازگشتی، که بر مبنای وجود هنجارهای مسئولیت‌بخش اجتماعی، به دیگران کمک می‌کنند. در برخی تحقیقات وقتی از سوژه‌ها پرسیده شد که چرا به یاری مصدومان شتافته‌اند، آن‌ها اظهار داشتند فقط کاری را انجام داده‌اند که درست تشخیص داده‌اند. بیشتر آن‌ها معتقدند کمک‌شان را هنجارهای اجتماعی تأیید می‌کند. در واقع، سوژه‌های مزبور از هنجارهای اجتماعی مشوق امدادگری به مستمندان آگاه بودند. این نوع رفتار را که مطابق ایده‌آل‌های اجتماعی نیست و نسبتاً از طریق پاداش‌های پیش‌بینی‌پذیر تحت تأثیر

قرار نمی‌گیرد، رفتار مسئولیت‌پذیری می‌نامند (برکویتز؛ ۱۳۸۷). در برخی تحلیل‌های جامعه‌شناختی کمک‌رسانی و رفتار نوع‌دوستانه ارزشی نمادین تلقی می‌شود و از آن جا که نوع‌دوستی منبعی برای اتکای مردم در جامعه به شمار می‌رود، بالنفسه ارزشی اجتماعی است. این تفسیرها، رفتارهای نیک‌خواهانه را با مفهوم شهروندی و سرمایه اجتماعی مرتبط می‌کند. براساس نظریه شهروندی، رفتارهای نوع‌دوستانه بیشتر مبتنی بر شناخت است. شهروندان نه تنها منافع خودشان را در نظر می‌گیرند، بلکه از عضویت در اجتماع وسیع‌تر آگاهند. جامعه نوین مرکز تعامل روابط ارگانیکی به مفهوم دورکیمی^۱ است. درعین حال، نوع‌دوستی شهروندان را به داشتن روابط با دیگر اعضا سوق می‌دهد و رفتار دگردوستانه شخصیت افراد را از حالت بسته خارج می‌کند و آن‌ها را به‌منزله اعضای انتزاعی جامعه تغییر می‌دهد که فراتر از وابستگیان نزدیک است (شکوری، ۱۳۸۴).

نظریه یادگیری اجتماعی بندورا؛ نظریه یادگیری مشاهده‌ای یا یادگیری از طریق الگو، که برخی روان‌شناسان از جمله بندورا بر آن تأکید کرده‌اند، مبتنی بر این است که افراد چه بخواهند و چه نخواهند تحت تأثیر الگوهای مختلف قرار خواهند گرفت (سبحانی‌جو، ۱۳۸۴). بنابراین، بهترین شیوه آموزش مسئولیت‌پذیری به افراد آن است که تا جایی که امکان دارد، دیگران مهم، از زمان طفولیت در کنار کودکان باشند، در بیان و رفتار به آن‌ها نشان دهند که برای دیگران ارزش قائل هستند، یا از ناراحتی دیگران رنج می‌برند و بر رفتارها و نفس خود کنترل دارند. هرگاه آن‌ها سرمشق خوبی از مسئولیت‌پذیری در نهادهای اجتماعی مانند خانواده یا مدرسه ارائه دهند و کودکان، نوجوانان و جوانان را به همکاری و مشارکت در تصمیم‌ها تشویق کنند و از انتقاد و بی‌احترامی بپرهیزند، زمینه مناسبی برای پرورش احساس مسئولیت فراهم می‌آید. از این منظر، خانواده به‌مثابه میانجی در اجتماعی‌شدن طفل و هم‌نوایی عمیق او با هنجارهای اجتماعی نقش و اهمیت ویژه‌ای دارد. در این میان، نخستین مرحله جامعه‌پذیری در خانواده به دو شکل مستقیم (آگاهانه) و غیرمستقیم (ناآگاهانه) صورت می‌گیرد. گونه نخست از طریق آموزش اتفاق می‌افتد. در این شیوه، والدین آگاهانه با امر و نهی و آموزش، فرزندان خود را با ارزش‌ها، هنجارها، نگرش‌های اجتماعی و مذهبی و به طور کلی با فرهنگ آشنا می‌کنند و سپس با تشویق و تنبیه آن‌ها به درونی‌ساختن این امور اقدام می‌کنند تا فرزندان هم‌نوا با ارزش‌ها، هنجارها و نگرش‌های اجتماعی و مذهبی رفتار کنند. در شیوه دوم، براساس نظریه یادگیری اجتماعی، رفتار آموختنی است و نحوه یادگیری رفتار براساس قوانین یادگیری مشاهده‌ای استوار است. براین‌اساس، جامعه‌پذیری به صورت ناآگاهانه (غیرمستقیم)، با سرمشق قراردادن و اقتباس رفتار، کردار و گفتار والدین و دیگر اعضای خانواده (مانند خواهر یا برادر) صورت می‌گیرد و بدون آن که خود والدین متوجه باشند، فرزندان رفتار، گفتار و نگرش‌های اجتماعی آن‌ها را به‌مثابه شیوه‌های رفتار و نگرش مطلوب و مناسب یاد می‌گیرند و به تدریج درونی می‌کنند (شاکری‌نیا، ۱۳۷۶). هر خانواده شیوه‌های خاصی را در تربیت فردی و اجتماعی فرزندان خویش به کار می‌گیرد. این نگرش‌ها، اعتقادات و رفتارهای والدین، که در قالب الگوی خانوادگی یا شیوه‌های فرزندپروری نمود پیدا می‌کند، عامل بسیار مهمی در تکوین شخصیت و تثبیت ویژگی‌های اخلاقی فرزندان و هویت آن‌ها قلمداد می‌شود (خواججه‌پور و عطار، ۱۳۸۱). در باب شیوه‌های فرزندپروری مطابق با مطالعات بامریند^۲ درباره کودکان و خانواده‌های آنان به چهار نوع شیوه و سبک فرزندپروری اشاره شده است. نخست، سبک رفتاری منسجم، صمیمی و پاسخگو؛ در این سبک رفتاری در باب مسائل مهم زندگی (مثلاً چگونگی تربیت فرزندان)، اختلاف نظری میان والدین وجود ندارد و والدین در تربیت فرزندان با هم هماهنگ هستند و اعضای خانواده یار و یاور یکدیگرند. فرزندان هنگام برخورد با مشکل، والدین خود را به‌منزله اولین مشاور ترجیح می‌دهند و مشورت میان اعضای خانواده ویژگی مهم این سبک رفتاری است. والدین درباره فرزندان خود احساس مسئولیت می‌کنند و محیطی گرم و صمیمی برای پیشرفت و تکامل روحی و معنوی آن‌ها فراهم می‌آورند. ارتباط بین فرزندان و والدین گرم و صمیمی و متقابل است. فرزندان این

1. Berkowitz

2. Durkheim

3. Bandura

4. Baumrind

خانواده احساس شادی می کنند. والدین این گونه خانواده ها ابهتی دارند که احترام برانگیز است. دوم، سبک رفتاری سهل گیر و بی اعتنا؛ در این سبک رفتاری اعضای خانواده کاری به کار یکدیگر ندارند و اجازه می دهند هر کس هر چه دوست دارد، انجام دهد. والدین در انتخاب دوست برای فرزندان دخالتی ندارند و انتظار هم ندارند که فرزندان با آن ها مشورت کنند. فرزندان هر نوع لباسی که دوست داشته باشند، می پوشند. در انتخاب کارها و مشکلات راهنمایی کمی از سوی والدین دریافت می کنند. در کل، فرزندان دارای آزادی بی حد و حصری در تمام زمینه ها هستند. سوم، سبک رفتاری استبدادی؛ در این سبک رفتاری فرزندان و کوچک ترها وظیفه دارند بی چون و چرا به بزرگ ترها گوش دهند و مجری محض هستند. والدین قوانینی را طرح می کنند که توانایی فرزندان را مدنظر قرار نمی دهد و فرزندان باید این قوانین را بدون دانستن دلیل، رعایت کنند. مشورت و گفت و گو و دیپلماسی در این خانواده ها جایی ندارد و حرف آخر همان حرف رئیس خانواده است. به فرزندان کم محبت می شود، تنبیه بدنی روش تربیتی به حساب می آید و فرزندان پیوسته در فشار هستند و چهارم، سبک رفتاری طردکننده؛ در این سبک رفتاری اعضای خانواده به راه های گوناگون فرزندان را از خود دور می کنند. والدین خوبی های فرزندان خود را نمی بینند و با تعریف از خوبی های دیگران به او سرکوفت می زنند. طوری با فرزندان رفتار می شود که آن ها احساس کنند سربار خانواده هستند. اعضای خانواده فرزندان را از مشورت کردن در امور مربوط به خانواده ناتوان می بینند و هنگام اظهار نظر در باب مسائل زندگی از فرزندان می خواهند که در کار بزرگ ترها دخالت نکنند (یزدان پناه و حکمت، ۱۳۹۳).

نظریه نقش: در این نظریه افراد به ساختار اجتماعی بزرگ تری مرتبط هستند و هر شخص درون تعدادی از نظام های پایگاهی موضعی را اشغال می کند. نقش مفهومی کلیدی است که فرد و ساختار اجتماعی را با یکدیگر مرتبط می کند. با گرفتن نقش و ایفای آن در شبکه اجتماعی هم رضایت فرد و هم رضایت دیگران حاصل می شود که این مهم در پرتو رفتار مسئولانه حاصل می شود (ایمان و جلائیان بخشنده، ۱۳۸۹). نظریه نقش فرض می کند که انجام نقش تجویزهای اجتماعی، محاصره، تکذیب، تأخیر دیگران و تنوع نقش های انجام شده توسط افراد در شبکه ای بیان می شود که به واسطه این عوامل خلق می شود. از این رو، متن خانواده، گروه های غیررسمی، گروه های رسمی، گروه های مدرسه، سازمان ها، اجتماعات و جوامع تعیین کننده نقش افراد هستند (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶).

سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی مفهومی است که از سه جزء ترکیب شده است. آگاهی یا دانش درباره مسائل اجتماعی (نوعی منش شناختاری)، آگاهی ای که موجب علاقه مندی و دل نگرانی است؛ اعتماد به امنیت خود و دیگر افراد (نوعی منش هنجاری که مستلزم مقابله به مثل و رفتارهای غیر خودخواهانه است) و مشارکت در شبکه های رسمی و غیررسمی یا انجمن های مدنی که براساس فعالیت داوطلبانه افراد عمل می کنند. می توان نوعی ارتباط مستقیم و منطقی میان این سه جزء فرض کرد. به این معنا که اولی شرط لازم اما نه کافی برای دومی است و همین طور دومی برای سومی. از سوی دیگر، مشارکت اجتماعی همه عناصر سرمایه اجتماعی را در بردارد. مشارکت اجتماعی افراد در گروه هایی خارج از خانواده، عرصه سیاسی و محیط کار (احزاب سیاسی، اتحادیه ها و گروه های فشار) است. پس، انواع مشارکت های داوطلبانه و عضویت فعال در گروه هایی خارج از خانواده و سازمان های سیاسی و گروه های فشار، مشارکت اجتماعی محسوب می شود. از سویی، مشارکت اجتماعی شامل دو بخش است. نهادی (رسمی) که دربرگیرنده مشارکت در سازمان ها، انجمن ها و کلوپ ها (باشگاه ها) است و مشارکت غیررسمی (فردی) که شامل درگیری های اتفاقی و پایدار می شود (یزدان پناه و حکمت، ۱۳۹۳). مشارکت اجتماعی را می توان فرآیند سازمان یافته ای دانست که افراد جامعه به شکل آگاهانه، داوطلبانه و جمعی، با در نظر داشتن هدف های معین و مشخصی، که به سهیم شدن در منابع قدرت می انجامد، انجام می دهند. نمود این مشارکت وجود نهادهای مشارکتی چون انجمن ها، گروه ها، سازمان های محلی و غیردولتی هستند (سفیری و صادقی، ۱۳۸۸). مشارکت بیش از هر چیز دو هدف را دنبال می کند. نخست، درگیری ذهنی و عاطفی؛ انسانی که مشارکت می کند خود درگیر است و نه کار درگیر. شماری از افراد درگیری در کار را به اشتباه به مشارکت واقعی تعبیر می کنند.

اینان در حرکت‌های کالبدی مشارکت وارد می‌شوند و نه در چیز دیگر. دوم، پذیرش مسئولیت؛ مشارکت باعث می‌شود افراد مسئولیت‌پذیر شوند و برای سازمانی که به آن وابستگی احساس می‌کنند، تلاش لازم و کافی از خود نشان دهند. برای این که مردم احساس مسئولیت کنند و خود را در مقابل امور و کارها مسئول بدانند باید آنان را در کارها شریک کرد. به عبارت دیگر، مردم باید در کار به خود درگیری برسند، آن‌گاه مشارکت به آنان یاری می‌دهد تا فرد-شهروندی مسئول و نه کارپردازی غیرمسئول با سرشت آدم‌واره‌ای باشند (قلی‌زاده و امینی، ۱۳۸۱). بنابراین، مسئولیت‌پذیری اجتماعی آن نوع شایستگی است که افراد را قادر می‌سازد مراقب تلاش کاری خود باشند و در جهت علائق دیگران و گروه‌هایی خدمت کنند که خارج از حیطه نیازهای فردی، اهداف و نگرانی‌های‌شان قرار دارند. مسئولیت‌پذیری اجتماعی عامل اتصال و پیوند جوامع و گروه‌های اجتماعی است. براساس نظریه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی، زندگی در ساختار جامعه جدید و مدرن مستلزم عضویت و همکاری در شبکه‌های اجتماعی است که از افراد و گروه‌هایی با سلیقه‌های گوناگون تشکیل شده است. شخص باید از منافع شخصی و تشکل‌های خویشاوندی و قومی خود فراتر برود و با دیدی وسیع‌تر تمام افراد جامعه را به‌منزله هم‌نوع بپذیرد و به آن‌ها اعتماد داشته باشد. برای انجام فعالیت‌های عمومی و خیر جمعی تلاش کند و تعهد داشته و مسئولیت‌پذیر باشد (یزدان‌پناه و حکمت، ۱۳۹۳).

روش

این پژوهش کاربردی و با استفاده از رویکرد کیفی و با روش تحلیل اسنادی انجام شد. برای گردآوری اطلاعات و داده‌ها، مقایسه و تفسیر آن‌ها در راستای شناسایی عوامل موثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان، به مرور ادبیات پژوهش (مبانی نظری و پیشینه پژوهش‌های انجام شده) پرداخته شد. از همین‌رو، با رجوع به پایگاه‌های اطلاعاتی علمی، پژوهشی و دانشگاهی موجود در داخل کشور، مطالعات موجود در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان، شناسایی گردید. سپس، هر یک از پیشینه‌ها به لحاظ متناسب بودن با هدف پژوهش حاضر، مورد بررسی قرار گرفت و به تحلیل یافته‌ها و نتایج آن‌ها پرداخته شد تا براساس پژوهش‌های پیشین، داده‌ها و متغیرهای مورد نظر این پژوهش، استخراج گردد. بر این اساس، به‌صورت هدفمند و با جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی داخل کشور که پوشش موضوعی بالایی در حوزه‌های متعدد تعلیم و تربیت و آموزش و پرورش، روان‌شناسی کودک و نوجوان و مسائل مرتبط با دانش‌آموزان داشتند، پژوهش‌های منتشر شده طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۰، در خصوص مسئولیت‌پذیری با استفاده از روش تحلیل اسنادی، دسته‌بندی و مؤلفه‌های تاثیرگذار بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان، شناسایی گردید.

جدول ۱، خلاصه روش جستجو و گردآوری پژوهش های مرتبط با پایگاه های اطلاعاتی داخل کشور و کلید واژه های کاوش شده را نشان می دهد.

جدول ۱: موتورهای جستجو، پایگاه های اطلاعاتی و کلید واژه های مورد جستجو

موتورهای جستجو	منابع و پایگاه های مورد جستجو	کلیدواژه های جستجو
گوگل ^۱ و پارسیجو ^۲	پایگاه ثبت اطلاعات پایان نامه ها و رساله های تحصیلات تکمیلی کشور (ایرانداک)، پایگاه مقالات علمی کشور (SID) ^۳ ، مقالات علمی کنفرانس های کشور، پایگاه مجلات تخصصی نور (نورمگز) ^۴ ، انجمن روان شناسی ایران، ^۵ پایگاه خبری، علمی، آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشنامه روان شناسی و علوم تربیتی (میگنا) ^۶ و پایگاه آموزش روان شناسی و بهداشت روانی ^۷	مسئولیت پذیری، مسئولیت پذیری و عوامل موثر بر آن، مسئولیت پذیری فردی، مسئولیت پذیری اجتماعی، مسئولیت پذیری در مدرسه، مسئولیت پذیری دانش آموزان، مسئولیت پذیری در خانواده، مسئولیت پذیری در جامعه.

یافته ها

جستجو در پایگاه های اطلاعاتی داخل کشور در زمینه مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان با کلید واژه هایی چون مسئولیت پذیری، مسئولیت پذیری و عوامل موثر بر آن، مسئولیت پذیری فردی، مسئولیت پذیری اجتماعی، مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی و عوامل موثر بر آن، مسئولیت پذیری در مدرسه، مسئولیت پذیری دانش آموزان، مسئولیت پذیری در خانواده، مسئولیت پذیری در جامعه نشان داد تعداد ۱۵ پژوهش وجود دارند که با اهداف مورد نظر این پژوهش هم خوانی دارند.

جدول ۲، پژوهش های صورت گرفته در باب مسئولیت پذیری دانش آموزان در ایران طی سال های ۱۳۹۰-۱۴۰۰ را نشان می دهد.

جدول ۲: پژوهش های صورت گرفته در باب مسئولیت پذیری دانش آموزان در ایران طی سال های ۱۳۹۰-۱۴۰۰

عنوان	پژوهشگر	یافته	متدولوژی
سناسایی عوامل تاثیرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان متوسطه شهرستان نوشهر	نی پور و کوچ پی ده (۱۳۹۹)	عوامل تاثیرگذار بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان عبارت است از: مولفه آموزشی، احساس پرورشی، احساس سازمانی، تعهد درونی، تعهد بیرونی.	روش: توصیفی از نوع همبستگی. جامعه آماری: معلمان متوسطه. نمونه آماری: ۲۷۵ نفر.
بررسی رابطه هوش معنوی با مسئولیت پذیری و شادکامی دانش آموزان دختر مقطع متوسطه	فاطمی عقدا (۱۳۹۹)	هوش معنوی و مسئولیت پذیری پیش بینی کننده مثبت و معنادار شادکامی دانش آموزان بوده و مسئولیت پذیری در مقایسه با هوش معنوی پیش بینی کننده قوی تر شادکامی است.	روش: توصیفی از نوع همبستگی. جامعه آماری: کلیه دانش آموزان دختر مقطع متوسطه شهر قزوین. نمونه آماری: ۱۵۰ نفر.
شاگردی و لگوهای ارتباطی خانواده بر پیشرفت تحصیلی از طریق روش: توصیفی از نوع همبستگی.			روش نمونه گیری: تصادفی ساده.

۱. <https://www.google.com/>

۲. <https://parsijoo.ir/>

۳. <http://www.irandoc.ac.ir/>

۴. <http://www.sid.ir/>

۵. <http://www.civilica.com/>

۶. <http://www.noormags.com/>

۷. <http://www.iranpa.org/>

۸. <http://www.migna.ir/>

۹. <http://www.ravanshenasan.com/>

بررسی نقش واسطه‌ای مسئولیت‌پذیری در رابطه بین الگوهای ارتباطی خانواده و ادراک از محیط کلاس با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان	همکاران (۱۳۹۹)	مسئولیت‌پذیری اثر غیر مستقیم دارد. ادراک از محیط کلاس بر پیشرفت دانش‌آموزان اثر مستقیم و معنی‌دار دارد. همچنین ادراک از محیط کلاس بر پیشرفت تحصیلی از طریق مسئولیت‌پذیری اثر غیر مستقیم دارد. مسئولیت‌پذیری نیز بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان اثر مستقیم و معنادار دارد.	جامعه آماری: دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه اول شهر دهدشت. نمونه آماری: ۲۶۶ نفر. روش نمونه‌گیری: خوشه‌ای چند-مرحله‌ای.
پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر اساس یادگیری سازمانی و مدیریت کلاس در معلمان مقطع متوسطه	سعدتی شامیر و همکاران (۱۳۹۹)	یادگیری سازمانی و مدیریت کلاس با مسئولیت‌پذیری اجتماعی رابطه مثبت و معنادار داشت و این دو متغیر به‌طور معناداری توانستند ۲۲ درصد از واریانس مسئولیت‌پذیری اجتماعی معلمان را پیش‌بینی کنند.	روش: توصیفی از نوع همبستگی. جامعه آماری: معلمان مقطع متوسطه شهر کرج. نمونه آماری: ۲۳۴ نفر. روش نمونه‌گیری: تصادفی طبقه‌ای با رعایت جنسیت.
تبیین عوامل موثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان بر اساس رساله حقوق امام سجاد (ع) با تأکید بر نقش مدرسه	گودرزی و همکاران (۱۳۹۸)	بر اساس نظر متخصصان ۳ مؤلفه اصلی (آموزشی، پرورشی و سازمانی) بر فرایند مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان اثرگذار است.	روش: کیفی از نوع تحلیل محتوا. جامعه آماری: بررسی اسناد به شیوه استقرایی. نمونه آماری: - روش نمونه‌گیری: -
مرور سیستماتیک عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر نقش مدرسه	حمدی زمانی و همکاران (۱۳۹۸)	محیط مدرسه به‌طور اخص با دارا بودن سه ویژگی فرایند آموزشی، پرورشی و سازمانی، زمینه‌ساز مسئولیت‌پذیری در متربی است که از این میان روش تدریس معلم، محتوای درس، مشارکت دانش‌آموز در مدرسه، انگیزه، دین‌داری، انضباط، ویژگی معلم به عنوان الگو، پایگاه اجتماعی اقتصادی، عزت نفس، انعطاف‌پذیری، سبک رهبری، سرمایه اجتماعی، هویت، ارتباط گرم، جرئت‌ورزی، احساس امنیت، احساس تعلق، محبت، خودمدیریتی، ادراک اجتماعی، تجهیزات، انصاف، تشویق و توجه به ویژگی‌های فردی در مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان نقش دارند.	روش: فراتحلیل. جامعه آماری: مرور ادبیات و پیشینه نظری. نمونه آماری: ۳۷ مقاله و ۴۵ پایان‌نامه. روش نمونه‌گیری: -
مسئولیت‌پذیری اجتماعی مدرسه (مطالعه موردی: دو مدرسه متوسطه دخترانه شهر مشهد)	پودینه و همکاران (۱۳۹۷)	ابعاد اجتماعی - سیاسی، اخلاقی - فرهنگی، قانونی، اقتصادی و زیستی مهم‌ترین ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی مدرسه معرفی شد.	روش: مطالعه موردی. جامعه آماری: خبرگان شامل مدیران، معلمان، دانش‌آموزان و والدین آن‌ها. نمونه آماری: اشباع نظری. روش نمونه‌گیری: گروه کانونی، مصاحبه نیمه ساخت یافته.
تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی-ارتباطی بر مسئولیت‌پذیری و سازگاری دانش‌آموزان	نریعت باقری و نیک‌پور (۱۳۹۷)	موزش مهارت‌های اجتماعی-ارتباطی به‌طور معناداری باعث افزایش مسئولیت‌پذیری و سازگاری با مدرسه در دانش‌آموزان می‌شود.	روش: شبه آزمایشی. جامعه آماری: دانش‌آموزان پسر دوره اول متوسطه. نمونه آماری: ۶۰ نفر. روش نمونه‌گیری: تصادفی ساده.

مسئولیت پذیری در دانش آموزان: ابعاد و راهکارهای تقویت آن هاشمی و هاشمی (۱۳۹۵)	مسئولیت پذیری نقش مهمی در اجتماعی شدن دانش آموزان ایفا می نماید و لازم است توجه والدین و مسئولین آموزشی قرار گیرد و در برنامه درسی مدرسه توجه کافی به آن مبذول گردد.	روش: تحلیلی _ اسنادی. جامعه آماری: - نمونه آماری: - روش نمونه گیری: -
مقایسه سطوح مسئولیت پذیری دانش آموزان ورزشکار و غیر ورزشکار بر اساس مدل TPSR همکاران (۱۳۹۵)	دانش آموزان ورزشکار در تمام سطوح مسئولیت پذیری یعنی خویشتن داری، مشارکت، خودگردانی، کمک به دیگران و همچنین مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی در خانه، کلاس تربیت بدنی و سایر کلاس ها نسبت به دانش آموزان غیرورزشکار نمرات بالاتری کسب کردند.	روش: علی-مقایسه ای. جامعه آماری: کلیه دانش آموزان دختر و پسر پایه نهم مدارس دولتی شهر رشت. نمونه آماری: ۳۵۷ نفر. روش نمونه گیری: تصادفی خوشه ای.
بررسی رابطه تربیت اجتماعی بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان ابتدایی رئیس سعدی و نقیبی (۱۳۹۴)	جرای معقول طرح شورای دانش آموزی در شهر بابلسر بر بر مسئولیت پذیری اجتماعی دانش آموزان ابتدایی تاثیر گذار است.	روش: رویکرد کیفی (مصاحبه). جامعه آماری: مدارس غیرانتفاعی، شاهد و دولتی بابلسر. نمونه آماری: اشباع نظری. روش نمونه گیری: هدفمند.
بررسی عوامل و راهکارهای موثر در رشد حس مسئولیت پذیری دانش آموزان شریفی (۱۳۹۴)	مسئولیت پذیری کردن فرد نیازمند اصلاح نگرش و دانش و کمک به وی برای خودآگاهی و انتخاب صحیح است. خودشناسی مقدمه شناخت دیگران و داشتن هویت و عزت نفس مقدمه احساس تعلق و عشق به میهن و مقدمه مسئولیت پذیری. راهکارهایی چون استفاده از رسانه های عمومی جهت جذب بخشی به موضوع مسئولیت پذیری، بهره گیری از هنر قصه گویی با اصل قرار دادن برنامه قرآن برای کمک به خودشناسی و زمینه پردازی برای تفکر مستقل در قالب درس انشاء، و پرورش عشق به میهن با بهره گیری از اسطوره هایی میهنی در قالب نمایش، به عنوان تعدادی از راهکارهای تربیت فرد مسئولیت پذیر است.	روش: کتابخانه ای و اسنادی. جامعه آماری: مقالات و پایان نامه ها. نمونه آماری: - روش نمونه گیری: -
ررسی رابطه بین مسوولیت پذیری و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان دختر مقطع اول متوسطه (پایه هفتم) شهرستان مهاباد ندیوی و الهی (۱۳۹۲)	بین مسوولیت پذیری و کلیه مولفه های آن (تعهد درونی، تعهد بیرونی، احساس امنیت، عزت نفس و احساس تعلق) با پیشرفت تحصیلی رابطه وجود دارد.	روش: توصیفی همبستگی. جامعه آماری: دانش آموزان دختر شهرستان مهاباد (پایه هفتم). نمونه آماری: ۲۸۷ نفر. روش نمونه گیری: تصادفی ساده.
ررسی رابطه بین عزت نفس، خودمختاری و انصاف با مسئولیت پذیری دانش آموزان چلبی و خرم- دل (۱۳۹۱)	مهمترین متغیر موثر بر میزان مسئولیت پذیری دانش آموزان، خودمختاری ادراک شده است، به این معنی که افرادی که درک بالایی از کنترل دارند، مسئولیت پذیرتر هستند. متغیرهای رابطه گرم و انصاف اولیای مدرسه و پذیرفتن نقش فعال دانش آموزان (فرصت خودمختاری) در مدرسه، به صورت مستقیم و	روش: توصیفی همبستگی. جامعه آماری: دانش آموزان دختر مقطع متوسطه اول شهرستان ورامین. نمونه آماری: ۳۶۰ نفر. روش نمونه گیری: تصادفی ساده.

غیرمستقیم از طریق تاثیر بر عزت نفس، خودپنداره و خودمختاری ادراک شده، بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان تاثیر معنادار دارند.	شیوه آموزش از بین شیوه‌های جامعه‌پذیری خانواده بیشترین اثر را بر میزان مسئولیت‌پذیری نوجوانان دارد. هرچقدر والدین مسئولیت‌پذیر باشند فرزند نوجوان‌شان مسئولیت‌پذیرتر است. جنسیت با میزان مسئولیت‌پذیری رابطه دارد؛ در هر دو گروه دختران و پسران مسئولیت‌پذیری متوسط و پایین دارند. مسئولیت‌پذیری دختران نسبت به پسران بیشتر است. متغیر رابطه گرم بین والدین و نوجوان با میزان مسئولیت‌پذیری نوجوان رابطه مستقیم دارد؛ چنان‌که هرچه رابطه بین والدین و نوجوان گرم‌تر باشد میزان مسئولیت‌پذیری وی افزایش می‌یابد.	سفیری و چشمه (۱۳۹۰)	مسئولیت‌پذیری نوجوان و رابطه آن با شیوه‌های جامعه‌پذیری در خانواده
روش: توصیفی پیمایشی. جامعه آماری: دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع دبیرستان منطقه ۱۵ شهر تهران. نمونه آماری: ۳۷۵ نفر. روش نمونه‌گیری: تصادفی طبقه‌ای.			

جدول ۲ نشان داد عوامل متعددی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان تاثیرگذار می‌باشند که عبارتند از: مولفه‌های فردی، اجتماعی، آموزشی، تربیتی، اخلاقی، فرهنگی، قانونی، اقتصادی و زیستی که خود شامل جنسیت، کیفیت زندگی، خودشناسی، شناخت، رشد، سبک رهبری، سرمایه اجتماعی، یادگیری سازمانی، خودمختاری ادراک شده، پایگاه اجتماعی-اقتصادی فرد و خانواده، شیوه فرزندپروری منسجم، ادراک از محیط کلاس، ویژگی معلم به عنوان الگو، روش تدریس معلم، محتوای دروس، مدیریت کلاس، مهارت‌های اجتماعی، مهارت‌های ارتباطی، الگوهای ارتباطی خانواده، مشارکت دانش‌آموز در مدرسه، کمک به دیگران، انگیزه دانش‌آموز، دین‌داری، انضباط، عزت نفس، انعطاف‌پذیری، هویت، جرئت‌ورزی، احساس امنیت، اعتماد اجتماعی بین‌شخصی، اعتماد تعمیم‌یافته و نهادی، احساس تعلق، محبت، صمیمیت، پاسخگو بودن، خودگردانی و خودمدیریتی، ادراک اجتماعی، تعهد درونی، تعهد بیرونی، هوش معنوی، شادکامی، خویشتن‌داری، تجهیزات، انصاف، تشویق، روحیه شهروندی، سبک هویت، رشد شخصیت، توانمندسازی روان‌شناختی، تقویت هنجارهای اخلاقی، اقدامات مداخله‌ای دولت‌ها و احساس تعلق و عشق به میهن.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناخت عوامل تاثیرگذار بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی، انجام شد. یافته‌ها نشان داد عوامل موثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان عبارت است از عوامل فردی، اجتماعی، آموزشی، تربیتی، اخلاقی، فرهنگی، قانونی، اقتصادی و زیستی که این عوامل خود از شاخصه‌هایی چون جنسیت، کیفیت زندگی، خودشناسی، شناخت، رشد، سبک رهبری، سرمایه اجتماعی، یادگیری سازمانی، خودمختاری ادراک شده، پایگاه اجتماعی-اقتصادی فرد و خانواده، شیوه فرزندپروری منسجم، ادراک از محیط کلاس، ویژگی معلم به عنوان الگو، روش تدریس معلم، محتوای دروس، مدیریت کلاس، مهارت‌های اجتماعی، مهارت‌های ارتباطی، الگوهای ارتباطی خانواده، مشارکت دانش‌آموز در مدرسه، کمک به دیگران، انگیزه دانش‌آموز، دین‌داری، انضباط، عزت نفس، انعطاف‌پذیری، هویت، جرئت‌ورزی، احساس امنیت، اعتماد اجتماعی بین‌شخصی، اعتماد تعمیم‌یافته و نهادی، احساس تعلق، محبت، صمیمیت، پاسخگو بودن، خودگردانی و خودمدیریتی، ادراک اجتماعی، تعهد درونی، تعهد بیرونی، هوش معنوی، شادکامی، خویشتن‌داری، تجهیزات، انصاف، تشویق، روحیه شهروندی، سبک هویت، رشد شخصیت، توانمندسازی روان‌شناختی، تقویت هنجارهای اخلاقی، اقدامات مداخله‌ای دولت‌ها و احساس تعلق و عشق به میهن، تشکیل شده

است. در تبیین نتیجه به دست آمده باید اذعان داشت که مسئولیت‌پذیری یعنی قابلیت پذیرش، پاسخگویی و به عهده گرفتن کاری که از کسی درخواست می‌شود و شخص حق دارد که آن را بپذیرد یا رد کند. مسئولیت‌پذیری در روند صحیح رشد انسان‌ها پدید می‌آید. مسئولیت با وظیفه کاری است که یک نفر به دیگری محول می‌کند و باید حتماً انجام بگیرد وقتی از کسی خواسته شود مسئولیتی را بپذیرد باید برای او کاملاً مشخص شود که موضوع درخواست چیست و در برابر به عهده گرفتن آن، چه چیزی به دست می‌آورد. البته اجباری برای پذیرش این درخواست وجود ندارد، در واقع، مسئولیت انتخابی آگاهانه است درست مثل قراری نانوشته که تمام اجزای آن برای طرفین مشخص است. چرا که در برقراری هر ارتباط، وجود سه عنصر پیام، پیام دهنده و پیام گیرنده ضرورت دارد. لذا، هر دو باید درک و تعبیر واحدی از پیام داشته باشند. پیشنهاد مسئولیت نباید با احساس گناه یا احساس بدهکاری و یا اعمال زور و مبارزه برای کسب قدرت همراه باشد، بلکه باید بدون فشار مالی یا عاطفی مطرح شود. از سویی، تفاوت در میزان و نحوه اجتماعی شدن و مسئولیت‌پذیری افراد، تابع عوامل متعددی است که از میان آن‌ها دو عامل خانواده و مدرسه در شیوه اجتماعی کردن آنان تأثیر بسزایی دارد. در کشورهای توسعه یافته، روان‌شناسان و جامعه‌شناسان تلاش می‌کنند کودکان و نوجوانان را اشخاصی مؤثر، کارآمد و صاحب زندگی فردی و اجتماعی بار آورند، زیرا سلامت و شایستگی و یا فساد و بیماری افراد به کیفیت تربیت و محیط اجتماعی-فرهنگی آن‌ها بستگی دارد. اصلاح دیدگاه‌ها و نیز شیوه‌های تربیتی حاکم بر نهادهای تربیتی مانند خانواده و مدرسه می‌تواند در پرورش انسان‌های متفکر، مسئول و آگاه و بالنده بسیار تأثیرگذار باشد. به طور کلی، در مدارس، پرورش باید در سه حیطه دانش، توانایی، مسئولیت‌پذیری و تعهد صورت پذیرد. برای آن که دانش‌آموز مسئولیت‌پذیر باشد باید توانایی شناخت خطرات و مضرات را داشته، فرصت‌ها و موقعیت‌ها را بشناسد و از انگیزه لازم برای انتخاب رفتاری که هم منافع خود و هم دیگران را تضمین کند، برخوردار باشد. آموزش مسئولیت‌پذیری به دانش‌آموزان مثل آموزش شنا کردن به آن‌ها به جای بر دوش کشیدن آن‌ها در گرداب مشکلات و مسائل زندگی است. در این صورت، نه تنها شخص، متعهد و مسئولیت‌پذیر می‌شود، بلکه از حجم زحماتی که شخص می‌تواند برای دیگران در آینده ایجاد کند، کاسته می‌شود. لذا، آموزش مسئولیت‌پذیری در سنین ابتدایی مدرسه امری قابل توجه است. از همین رو، در روند افزایش مسئولیت‌پذیری خود و یا تقویت آن در دیگران، با ثبات بودن و متعهد بودن دو شرط مهم و اساسی است. هر قدر جدیت در انجام کار و پایداری بیشتر باشد، احتمال دستیابی به اهداف بیشتر می‌شود. لذا، مسئولیتی که پذیرفته می‌شود هر چند کوچک، باید به‌طور منظم انجام گردد. دیگر آن که برای برنامه‌ریزی به دیگران کمک شود و سپس فرد را تشویق نموده تا فهرستی از اهداف بلندمدت خود تهیه کرده و گام‌های لازم برای رسیدن به این اهداف را یادداشت نماید. هر چند وقت یک بار نیز از فرد خواسته شود که یادداشت‌هایش را به مسئول خود نشان دهد و بگوید که چقدر به اهداف خود نزدیک شده است. علاوه بر این، مربی باید فرد را به خاطر گام‌هایی که در مسیر مسئولیت‌پذیری برداشته است تشویق نموده و درباره اصلاح اشتباهاتش راهنمایی‌های لازم را ارائه نماید. امید است با اصلاح دیدگاه‌ها و شیوه‌های تربیتی در خانواده و جامعه شاهد پرورش و بالندگی نسل آینده‌ساز این مرز و بوم باشیم. سخن آخر این که پرورش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان، با ارزش‌ترین هدیه‌ای است که می‌توان به آن‌ها داد. این یعنی آن‌ها می‌توانند از خود مراقبت کنند و در آینده افرادی مسئولیت‌پذیر و متعهد باشند.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۹۳). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*. تهران: نشر سروش.
- احمدی‌زمانی، زهرا؛ گودرزی، اکرم و دیالمه، نیکو. (۱۳۹۸). مرور سیستماتیک عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر نقش مدرسه. *دوفصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۱۳(۱)، ۵۷-۲۳.
- ایمان، محمدتقی و جلائیان بخشنده، وجیهه. (۱۳۸۹). بررسی و تبیین رابطه بین مسئولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بین جوانان شهر شیراز. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۱(۳۷)، ۴۲-۱۹.
- باقری، خسرو. (۱۳۹۹). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. تهران: نشر منادی تربیت.
- بر کوویتز، لئونارد. (۱۳۸۷). *روان‌شناسی اجتماعی*. ترجمه محمدحسین فرجاد و عباس محمدی‌اصل. تهران: نشر اساطیر.
- پودینه، مرضیه؛ حسینقلی‌زاده، رضوان و مه‌رام، بهروز. (۱۳۹۷). مسئولیت‌پذیری اجتماعی مدرسه؛ مطالعه موردی: دو مدرسه متوسطه دخترانه شهر مشهد. *فصلنامه رویکردهای نوین آموزشی*، ۱۳(۲)، ۹۵-۱۰۲.
- تقی‌پور، حسینعلی و کوچ پی‌ده، سمیه. (۱۳۹۹). شناسایی عوامل تاثیرگذار بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان متوسطه شهرستان نوشهر. *پژوهش‌های برنامه‌ریزی درسی و آموزشی*، ۱۰(۱)، ۱۵-۱.
- چلبی، مسعود و خرم‌دل، سکینه. (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین عزت نفس، خودمختاری و انصاف با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان. *فصلنامه انجمن جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ایران*، ۲(۲)، ۵-۱.
- حسینی‌قمی، طاهره. (۱۳۹۱). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان. *نشریه رشد آموزش مشاور مدرسه*، ۱۰(۱)، ۱۶-۱۹.
- خدایی، اسداله و الهی، ایران. (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین مسوولیت‌پذیری و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دختر مقطع اول متوسطه (پایه هفتم) شهرستان مهاباد. *فصلنامه زن و مطالعات خانواده*، ۶(۲۲)، ۵۹-۳۷.
- خواججه‌پور، مهناز و حمیدرضا، عطار. (۱۳۸۶). مقایسه شیوه‌های فرزندپروری با سبک‌های هویتی و بررسی رابطه آن‌ها در دانش‌آموزان دختر و پسر پیش‌دانشگاهی نواحی چهارگانه آموزش و پرورش شهر شیراز. *دو فصلنامه مطالعات تربیتی و روان‌شناسی*، ۸(۱)، ۱۹۷-۱۷۸.
- رضانی‌نژاد، رحیم؛ نظری، سمانه و ملائی، مینا. (۱۳۹۵). مقایسه سطوح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ورزشکار و غیر ورزشکار بر اساس مدل TPSR. *فصلنامه پژوهش‌های کاربردی در مدیریت ورزشی*، ۵(۲)، ۹۷-۱۰۸.
- رئیس‌سعدی، رئیس‌حسن و نقیعی، فروغ. (۱۳۹۴). بررسی رابطه تربیت اجتماعی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی. *دومین کنفرانس ملی روانشناسی و علوم تربیتی*، شادگان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شادگان.
- سیحانی‌جو، حیات‌علی. (۱۳۸۴). خانواده، تحولات جهانی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی. *مجله پیوند*، ۳۱(۳)، ۳۵-۲۲.
- سعادت‌شامیر، ابوطالب؛ عظیمی‌فر، علیرضا و زحمتکش، یاسمین زینب. (۱۳۹۹). پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر اساس یادگیری سازمانی و مدیریت کلاس در معلمان مقطع متوسطه. *مجله روانشناسی اجتماعی (یافته‌های نو در روانشناسی سابق)*، ۸(ویژه‌نامه فروردین)، ۱۸۹-۱۹۸.
- سفیری، خدیجه و چشمه، اکرم. (۱۳۹۰). مسئولیت‌پذیری نوجوان و رابطه آن با شیوه‌های جامعه‌پذیری در خانواده. *دوفصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ایران*، ۱(۱)، ۱۰۳-۱۳۰.
- سفیری، مریم و صادقی، خدیجه. (۱۳۸۸). مشارکت اجتماعی دانشجویان دختر دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۰(۳۴)، ۳۴-۱.
- شاکری، محمود؛ نیکدل، فریبرز و تقوایی‌نیا، علی. (۱۳۹۹). بررسی نقش واسطه‌ای مسئولیت‌پذیری در رابطه بین الگوهای ارتباطی خانواده و ادراک از محیط کلاس با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان. *دوفصلنامه پژوهش‌های آموزش و یادگیری*، ۱۷(۱)، ۳۴-۲۳.

- شاکری نیا، ایرج. (۱۳۷۶). بررسی نقش چند عامل در فرآیند رشد اجتماعی کودکان (جامعه پذیری). *ماهنامه تربیت*، ۱۲(۱۱۸)، ۶۳-۵۹.
- شریعت باقری، محمدمهدی و نیک پور، فاطمه. (۱۳۹۷). تاثیر آموزش مهارت های اجتماعی-ارتباطی بر مسئولیت پذیری و سازگاری دانش آموزان. *فصلنامه روش ها و مدل های روان شناختی*، ۸(۲)، ۲۰۳-۲۲۰.
- شریفی، محسن. (۱۳۹۴). بررسی عوامل و راهکارهای موثر در رشد حس مسئولیت پذیری دانش آموزان. *دومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی*، تهران، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار و مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش مرتضوی، موسسه آموزش عالی مهر اروند.
- شفیع آبادی، عبدالله و ناصری، غلامرضا. (۱۳۹۹). *نظریه های مشاوره و روان درمانی*. تهران: نشر مرکز نشر دانشگاهی.
- شکوری، علی. (۱۳۸۴). رفتارهای حمایتی و دلایل بروز آن ها. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۵(۱۸)، ۳۸۶-۳۵۷.
- فاطمی عقدا، مهناز. (۱۳۹۹). بررسی رابطه هوش معنوی با مسئولیت پذیری و شادکامی دانش آموزان دختر مقطع متوسطه. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۳۶(۱۴۲)، ۱۲۹-۱۴۱.
- قلی زاده، آذر و امینی، اعظم. (۱۳۸۱). بررسی رابطه مشارکت دانش آموزان دختر دبیرستان های خمینی شهر در فعالیت های اجتماعی با پیشرفت تحصیلی، ویژگی های جمعیت شناختی و رشد اجتماعی آن ها در سال تحصیلی ۸۰-۱۳۷۹. *فصلنامه دانش و پژوهش در روان شناسی کاربردی*، ۴(۱۳ و ۱۴)، ۱۰۳-۱۲۰.
- کلمز، هریس و بین، رینولد. (۱۳۹۲). *آموزش مسئولیت به کودکان*. ترجمه پروین علی پور؛ محمدرضا مصباحی و علی سالیانی (چاپ دهم). مشهد: نشر به نشر وابسته به آستان قدس رضوی.
- گودرزی، اکرم؛ دیالمه، نیکو و احمدی زمانی، زهرا. (۱۳۹۸). تبیین عوامل موثر بر مسئولیت پذیری دانش آموزان بر اساس رساله حقوق امام سجاد(ع) با تاکید بر نقش مدرسه. *فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۴(۲)، ۶۵-۹۸.
- موسیوند، محبوبه و بگیان، محمدجواد. (۱۳۹۹). نقش ادراک نابرابری جنسیتی، خودانضباطی و مسئولیت پذیری اجتماعی در پیش بینی پیشرفت تحصیلی دانشجویان دختر دانشگاه های تهران. *فصلنامه پژوهش های روان شناسی اجتماعی*، ۱۰(۳۹)، ۱۶۲-۱۴۱.
- نظامیان پور، طاهره، سلیمی، لادن و فلاح، وحید. (۱۳۹۸). تدوین برنامه درسی مبتنی بر فلسفه برای کودکان پایه چهارم در درس علوم تجربی با تاکید بر کاوشگری علمی. *فصلنامه تحقیقات مدیریت آموزشی*، ۱۰(۴)، ۱۵-۳۷.
- هاشمی، سیده فروزان و هاشمی، سیده فاطمه. (۱۳۹۵). مسئولیت پذیری در دانش آموزان: ابعاد و راهکارهای تقویت آن. *پنجمین کنفرانس بین المللی روان شناسی و علوم اجتماعی*، تهران، همایشگران مهر اشراق.
- یزدان پناه، لیلا و حکمت، فاطمه. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت پذیری اجتماعی جوانان (مطالعه دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان). *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، ۸(۲)، ۱۵۲-۱۲۸.
- Al-Syabi, N. S., Al-Zubaidi, A. S., Al-Harthy, I., and Kazem, A. M. (2016). Achievement Responsibility and Its Relation to Self-determination Motivation of Foundation Program Students. *Journal of Educational and Psychological Studies*, 10(3), 653-668.
- Apaydin, C. and Ercan, B. (2012). A structural equation model analysis of Turkish school managers views on social responsibility. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2(4), 55990-5598.
- Begeer, S., Howlin, P., Hoddenbach, E., Clauser, C., Lindauer, R., Clifford, P., and Koot, H. M. (2015). Effects and moderators of a short theory of mind intervention for children with autism spectrum disorder: A randomized controlled trial. *Journal of Autism Research*, 8(6), 738-748.

- Brady, A. M. (2020). Response and Responsibility: Rethinking Accountability in Education. *Journal of Philosophy of Education*, 1(1), 1-16.
- Brian, M., Galla, J., Wood, E. T., Kim Har, A. W., and Chiu David, A. (2014). A longitudinal multilevel model analysis of the within-person and between-person effect of effortful engagement and academic self-efficacy on academic performance. *Journal of School Psychology*, 24, 123-130.
- Escarti, A., Gutierrez, M., Pascual, C., and Marin, D. (2010). Application of Hellison's Teaching Personal and Social Responsibility Model in Physical Education to Improve self-Efficacy for Adolescents at Risk of Dropping-out of School. *The Spanish Journal of Psychology*, 13(2), 667-676.
- Hogue, M. L. (2012). A case study of perspectives on building school and community partnerships. Doctoral dissertation, University of South Florida.
- Lee, K.-H., Herold, D. M., and Yu, A. L. (2016). Small and Medium Enterprises and Corporate Social Responsibility Practice: A Swedish Perspective. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 23(2), 88-99.
- Marengo, S. M., Klibert, J., Langhinrichsen-Rohling, J., Warren, J., and Smalley, K. B. (2019). The relationship of early maladaptive schemas and anticipated risky behaviors in college students. *Journal of Adult Development*, 26(3), 190-200.
- McGrath, S. K., and Whitty, J. (2017). Accountability and responsibility defined. *International Journal of Managing Projects in Business*, 11(3), 688-707.
- Nguyen, H.T., Hoang, T. G. and Luu, H. (2019). Corporate social responsibility in Vietnam: opportunities and innovation experienced by multinational corporation subsidiaries. *Social Responsibility Journal*, 16(6), 771-792.
- Rathnasabapathy, M. (2020). The Factors of Academic Achievement. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(3), 1062-1064.
- Schessler, E. (2011). Adolescent Perceptions on the Meaning & Development of Personal Responsibility. Ph.D.thesis. Azusa Pacific University.
- Shih, S. S. (2018). Examining Relationships of Taiwanese Adolescents' Achievement Goals to Academic Engagement and Coping. *Education and Human Development*, 7(1), 153-165.
- Silva J. A. D., Martins-Silva, P. D. O., Feu, K. S., Komino, A. C., Silva, V. C. D. and Vasconcelos, K. C. D. A. (2018). Corporate social responsibility in the perspective of Brazilian management students: the inversion of the pyramid. *Social Responsibility Journal*, 16(1), 50-72.
- Turkkahraman, M. (2015). Education, teaching and School as a Social Organization. *Journal of Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 381-387.
- Yu, J., and McLellan, R. (2019). Beyond academic achievement goals: The importance of social achievement goals in explaining gender differences in self handicapping. *Journal of Learning and Individual Differences*, 69, 33-44.